

20	2011.06.30	2 752 605	3 122 824	6 897 3
21	2011.09.30	2 814 826	3 388 824	7 157
22	2011.12.31	2 824 826	3 495 163	7 597
23	2012.03.31	3 450	3 844 342	7 8
24	2012.06.30	1 501	4 110 758	7
25	2012.09.30	022	17 484	
26	2012.12.31	005	4 530	
27			0 179	
28				
29				

9 000 000
8 000 000
7 000 000

รัฐกิจการเงิน: การปฏิรูปเงินตราและ การบริหารรัฐกิจของรัฐบาลสยาม ระหว่าง ค.ศ. 1900-1910

Financial Public Administration: Financial Reform and Public Administration of the Siamese Government between 1900-1910

ชัยวัฒน์ ปะสุนะ

Chaiwat Pasuna

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
กรุงเทพฯ 10330

Department of History, Faculty of Arts, Chulalongkorn University,
Bangkok 10330 Thailand

*Corresponding author E-mail: chaiwatpasuna@gmail.com

(Received: August 15, 2021/ Revised: November 22, 2021/

Accepted: December 27, 2021)

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาการปฏิรูปเงินตราและการบริหารราชการแผ่นดินของรัฐบาลสยาม ระหว่าง ค.ศ. 1900-1910 วัตถุประสงค์ในการศึกษาเพื่อปริทัศน์การบริหารราชการแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 รวมถึงการปฏิรูปเงินตราในช่วงจัดตั้งกรมธนบัตร และการต่อรองการเมืองระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในมุมมองด้านเงินตรา แนวคิดสำคัญสอดคล้องกับ

บริบทสมัยอาณานิคม หลักฐานการศึกษารวบรวมจากเอกสารปฐมภูมิของรัฐบาลสยามและรัฐบาลอาณานิคม และหลักฐานชั้นทุติยภูมิ ผลการศึกษาพบว่าในช่วงทศวรรษที่ 1900 ระบอบอาณานิคมมีส่วนช่วยเกื้อหนุนการสร้างรัฐสยามสมัยใหม่ รัฐบาลดำเนินนโยบายปฏิรูปทางการเงินอย่างเข้มข้นในการปฏิรูปเงินตราและการเงินการคลังของประเทศ ภายใต้ความช่วยเหลือจากข้าราชการอาณานิคมของอังกฤษในการจัดระเบียบการเงิน ขณะเดียวกันกระบวนการก่อตัวของรัฐสมัยใหม่สร้างความเปลี่ยนแปลงโครงสร้างภายในของสยาม ส่งผลให้รัฐบาลสยามพยายามสร้างเอกภาพของชาติโดยการจำกัดอิทธิพลด้านสกุลเงินอาณานิคมในหลายพื้นที่ เช่น ล้านนา และมลายู เพื่อมุ่งหวังที่จะสร้างความมั่นคงด้านสกุลเงินของรัฐ โดยกำหนดให้ใช้เพียงสกุลเงินบาททุกพื้นที่ในประเทศไทย จึงกำหนดเป็นนโยบายส่งเสริมให้กระจายการใช้เงินบาท พร้อมกับดำเนินนโยบายลดการใช้เงินสกุลอาณานิคมในประเทศ บทความนี้จึงนำไปสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงช่วงการปฏิรูปประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 สะท้อนความย้อนแย้งในโครงเรื่องประวัติศาสตร์สยามที่ชนชั้นนำไทยวางไว้ว่าสยามถูกตะวันตกกรูกรานเพียงด้านเดียว ข้อเสนอของบทความชี้ให้เห็นว่าท่ามกลางบริบทที่เกิดขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เจ้าอาณานิคมมีส่วนช่วยเหลือสยามในการปฏิรูปประเทศ ผ่านบทบาทข้าราชการอาณานิคมของอังกฤษ

คำสำคัญ: ธนบัตร, เงินตรา, การบริหารราชการแผ่นดิน, รัฐบาลสยาม, อาณานิคมอังกฤษ

Abstract

This article studies the financial reform and public administration of the Siamese government during 1900-1910. The objectives of this study were: 1) administration of Siam during the reign of King Rama V,

2) financial reforms during the establishment of the Banknote Department, and 3) political negotiations between the Siamese government and the British colonial government from a monetary perspective. The concept of the article is colonialism, which is consistent with the regional context. The article carried out a series of primary and secondary sources along with historical research. The results of the study show that during the 1900s colonial regimes contributed to the creation of the modern Siamese state. The Siamese government implemented an intensive monetary reform policy, namely the country's monetary and fiscal reforms, assisted by British colonial servants to organize their finances. At the same time, the process of forming a modern state changed the internal structure of Siam. As a result, the Siamese government sought to create national unity by eliminating the influence of colonial currency in many areas, such as Lanna and Malay. This policy is to strengthen the Baht currency as the national currency. Therefore, the government encourages the distribution of the Baht while implementing a policy to reduce the use of colonial currencies. This article leads to an understanding of the events during the reformation of the country during the reign of King Rama V, which contradicted the plot in the history of Siam by the elite that Siam was invaded by the colonial rulers. This is not so because the study finds that in the context of Southeast Asia, the colonial rulers had contributed to Siam reforming the country through the British colonial servant's work.

Keywords: Banknote, Currency, Public administration, Government of Siam, British Colony

บทนำ

เงินตราเป็นสิ่งที่ถูกสมมติขึ้นสำหรับกำหนดการแลกเปลี่ยน ซึ่งได้รับความเห็นพ้องและได้รับการยอมรับจากกลุ่มสังคมหนึ่ง ๆ กระทั่งแต่ละหน่วยการเมืองสามารถพัฒนาสกุลเงินเฉพาะของตนเองกำหนดเป็นอัตราแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้า ทั้งนำมาใช้ภายในหน่วยการเมืองนั้น ๆ และใช้แลกเปลี่ยนกับหน่วยการเมืองอื่น ฉะนั้นเงินตราจึงเป็นส่วนหนึ่งของระบบการเมืองการปกครอง รวมถึงการแสดงศักยภาพและอิทธิพลของกลุ่มการเมืองและกลุ่มเศรษฐกิจอีกด้วย ฉะนั้นเงินตราจึงถือเป็นส่วนหนึ่งในระบบเศรษฐกิจที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตัวอย่างการขุดค้นทางโบราณคดีตั้งแต่ยุคโบราณ พบเหรียญกษาปณ์หลากหลายรูปแบบ ทั้งที่เป็นสกุลเงินพื้นเมือง เช่น เหรียญทวารวดี ฯลฯ รวมถึงสกุลเงินจากโลกตะวันตกและต่างถิ่น เช่น เหรียญเปอร์เซีย เหรียญลิเดีย เหรียญกรีก เหรียญปัลลวะ เหรียญเรจิน่า เหรียญคอร์นินท์ ฯลฯ (วิภาดา อ่อนวิมล 2561) สิ่งเหล่านี้สะท้อนว่าผู้คนในดินแดนแถบนี้มีความคุ้นเคยกับระบบการค้าและเงินตรามาอย่างต่อเนื่อง

ดินแดนบริเวณประเทศไทยด้วยเช่นกันที่เงินตรามีพลวัตอย่างต่อเนื่อง โดยแต่ละยุคสมัยมีความนิยมใช้วัสดุ และรูปลักษณะที่แตกต่างกันไปจนทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงเงินตรา โดยเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์สามารถจำแนกพัฒนาการวัสดุเงินตราได้เป็น 3 รูปแบบตามลำดับ ได้แก่ โลหะตั้งฐานกลุ่มก้อน (เงินพดด้วง) โลหะตั้งฐานแบนราบ (เหรียญกษาปณ์) และกระดาษ (ตัวเงิน, ธนบัตร ฯลฯ) (บุษรา วงศ์พงศ์เกษม 2550, 156) ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้สัมพันธ์กับบริบทภายนอกและการค้าต่างประเทศ ซึ่งรัฐบาลสยามได้ปรับสภาพวิถีเงินตราตามความนิยมแห่งยุคสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่ดำเนินการปฏิรูปการปกครองและการบริหารการแผ่นดินในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เงินตราถูกปฏิรูปและปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับแนวทางพัฒนาประเทศ

อีกด้วย นอกจากนี้เงินตราจะสะท้อนอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจแล้ว ยังสามารถสะท้อนถึงอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐบาลสยาม ในช่วงที่ประเทศสยามต้องเผชิญกับอิทธิพลของระบอบอาณานิคมด้วย

อิทธิพลจากระบอบอาณานิคมส่งผลกระทบต่อสยามภายใต้รัฐบาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งบริบทของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในขณะนั้น นำพาการขยายตัวของลัทธิล่าอาณานิคมและกระบวนการปรับเปลี่ยนโครงสร้างรัฐพื้นเมือง แม้ว่ารัฐบาลสยามกำลังปรับสถานะจากรัฐจารีตเปลี่ยนสู่รัฐชาติ ดังองค์ประกอบของรัฐรูปแบบใหม่ถูกกำหนดนิยามไว้ 4 คุณสมบัติหลัก ได้แก่ ประชากร ดินแดน อธิปไตย และรัฐบาล สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นคุณสมบัติขั้นพื้นฐานในการก่อรูปรัฐสมัยใหม่ ทั้งที่เกิดขึ้นในอาณานิคมและสยาม แต่ทว่าโดยทั่วไปแล้วเศรษฐกิจและเงินตราถือว่าเป็นอีกองค์ประกอบของสังคมสมัยใหม่ ทั้งในด้านการสร้างอำนาจต่อรองและเชื่อมโยงประเทศสยามเข้ากับสังคมการค้านานาชาติ ซึ่งสะท้อนผ่านนโยบายและการกำหนดทิศทางของประเทศในแทบทุกด้าน (Pierson 2004, 80) ฉะนั้นเงินตราของประเทศถือว่ามีมีความสำคัญ ในฐานะรากฐานด้านเศรษฐกิจที่จะขับเคลื่อนประเทศในห้วงเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

รัฐบาลสยามในสมัยการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ถือว่าช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่เผชิญกับความท้าทายด้านการบริหารจัดการปกครองและการพัฒนาองค์ประกอบด้านสำคัญของประเทศ ฉะนั้นในช่วงรอยต่อระหว่างปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 จึงเป็นช่วงเวลาที่เปลี่ยนแปลงประเทศสยามอย่างก้าวกระโดด การต่อสู้ทางอำนาจการเมืองภายในและแรงปะทะจากภายนอก ส่งผลให้แม้กระทั่งเศรษฐกิจและการเงินของประเทศสยาม สามารถบ่งชี้ให้เห็นถึงสถานะที่รัฐบาลสยามต้องเผชิญ โดยเฉพาะปรับปรุงโครงสร้างการปกครองด้านการเงินและเงินตราของประเทศ ความหมายของเงินตราในรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

(รัชกาลที่ 5) หมายถึง “สรรพวัตถุที่นิยมว่าเป็นเครื่องหมายราคาวัตถุอื่น” (พระราชบัญญัติมาตราทองคำ รัตนโกสินทร์ ศก 127 2451, 903) ซึ่งในช่วงดังกล่าวนี้ ประเทศสยามเกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเงิน เช่น การก่อตั้งกรมธนบัตร การพิมพ์ธนบัตรด้วยเทคโนโลยีต่างประเทศ การกำหนดหน่วยเงินตรา รวมทั้งการผูกค่าเงินกับทองคำ ฯลฯ

การปฏิรูปเงินตราของรัฐบาลสยามเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการก่อรูป “รัฐสมัยใหม่” ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงสยามให้มีความทันสมัยตามมาตรฐานรัฐอาณานิคมข้างเคียง วิทยานิพนธ์ของศุภณัฐ ศศิวิวัฒน์ ได้สำรวจพรมแดนความรู้ในการก่อตัวของรัฐสยามสมัยใหม่ พบว่างานศึกษาส่วนใหญ่ยังคงมีแนวทางการศึกษาเชิงอนุรักษ์นิยม ซึ่งเน้นความสำคัญไปที่ผู้ปกครองสยามในฐานะปัจจัยหลักที่จุดประกายความเปลี่ยนแปลงในเชิง “... รัชกาลที่ 5 พระองค์มีพระปรีชาญาณและมีวิสัยทัศน์อันกว้างไกล จึงดำเนินการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยขึ้น...” ดังที่นักวิชาการสำคัญได้วิเคราะห์ไว้พบได้จากงานนิพนธ์ของ Anderson (1978) Lysa (1984) และ Winichakul (2000) (Sasiwuttivat 2011, 23-24) ซึ่งการศึกษาพัฒนาการของสยามยังมีบริบทใหญ่กว่าที่จะสร้างความเปลี่ยนแปลงให้แก่กระบวนการก่อรูปของรัฐบาลสยาม โดยเฉพาะปัจจัยจากการขยายจักรวรรดินิยมตะวันตกในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งในบทความนี้ผู้ศึกษามีแนวทางการวิเคราะห์โดยยึดโยงความเปลี่ยนแปลงของรัฐสยามเข้ากับบริบทของอาณานิคม ซึ่งส่งอิทธิพลต่อพัฒนาการของผู้ปกครองสยามและการปฏิรูปประเทศในด้านเงินตรา เพื่อสะท้อนถึงปัจจัยเชิงบริบทของภูมิภาค (ระบอบอาณานิคม) ที่ส่งผลกระทบต่อพัฒนาการของรัฐสยาม อันเป็นแนวทางในการศึกษาและวิเคราะห์บทความ

นอกจากการให้รายละเอียดความเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของการบริหารราชการแผ่นดิน บทความนี้ปรารถนาที่จะวิเคราะห์ให้เห็นการต่อสู้ทางการเมืองผ่านโดยเล่าเรื่องผ่านเงินตรา เนื่องจากการปรับเปลี่ยนเงินตรา

ล้วนแฝงนัยยะของการปรับเปลี่ยนทางสังคม บทความนี้พยายามนำเสนอ อิทธิพลภายนอกที่รัฐบาลสยามต้องเผชิญ คือ ระบอบอาณานิคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งอิทธิพลจากอาณานิคมของอังกฤษ เพื่อเชื่อมโยงงานศึกษาช่วงการก่อตัวของรัฐเข้ากับบริบทของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งศึกษา การใช้เงินตราเป็นสื่อสัญลักษณ์ถ่ายทอดสิ่งนี้ก็คิดบางประการของรัฐบาลสยามกับอิทธิพลระบอบอาณานิคม ความเปลี่ยนแปลงที่ปวงที่เกิดขึ้นกับเงินตราสยามในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 สัมพันธ์กับบริบทการเมืองภายในภูมิภาคอย่างปฏิเสธไม่ได้ ปัจจัยหลายประการที่มีส่วนในการผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงการปฏิรูปเงินตราสยาม เป็นสิ่งที่จะได้อภิปรายไว้ในประเด็น การศึกษาทั้ง 3 ประเด็น ประกอบด้วย 1) บริบทของการบริหารราชการแผ่นดิน 2) กรมธนบัตรและการจัดการเงินตรา และ 3) การเมืองในเรื่องเงินตรา ดังจะได้อภิปรายรายละเอียดต่อไป

ขอบเขตการศึกษาบทความในประเด็นด้านพัฒนาการเงินตรา และการบริหารรัฐกิจของรัฐบาลสยามในช่วง ค.ศ. 1900-1910 ซึ่งใช้วิธีวิทยาทางประวัติศาสตร์โดยคำนึงถึงเงื่อนไขและบริบททั้ง 2 ประการ ได้แก่ บริบทเชิงพื้นที่ และบริบทเชิงเวลา โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) บริบทเชิงพื้นที่ (Space) ศึกษาประเด็นเรื่องนโยบายการเมือง การปกครองและเศรษฐกิจการเงินของรัฐบาลสยาม รวมทั้งดินแดนภายใต้อธิปไตยของรัฐบาลสยาม ซึ่งปกครองภายใต้ระบบมณฑลเทศาภิบาล โดยมุ่งไปที่การดำเนินการของรัฐบาลสยามในเชิงการกำหนดทิศทางและนโยบายของประเทศสยามเป็นสำคัญ

2) บริบทเชิงเวลา (Time) ศึกษาในช่วง ค.ศ. 1900-1910 เป็นช่วงที่ดำเนินนโยบายการปฏิรูปการปกครองในมณฑลเทศาภิบาลทั่วประเทศอย่างเข้มข้น ซึ่งทำให้การกล่าวถึง “รัฐบาลสยาม” ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ หมายถึง

รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สอดคล้องกับจุดสิ้นสุดของการศึกษา ค.ศ. 1910 สิ้นสุดทศวรรษ 1900 และยังเป็นปีเปลี่ยนผ่านรัชสมัย

การบริหารราชการแผ่นดินของรัฐบาลสยามท่ามกลางบริบทอาณานิคม

การปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 มีส่วนในการจัดระบบโครงสร้างการบริหารราชการแผ่นดินอย่างเป็นทางการเป็นระเบียบจำนวน 12 กระทรวง ประกอบด้วย 1) กระทรวงกลาโหม 2) กระทรวงการต่างประเทศ 3) กระทรวงเกษตรราธิการ 4) กระทรวงธรรมการ 5) กระทรวงนครบาล 6) กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ 7) กระทรวงมรุธาธร 8) กระทรวงมหาดไทย 9) กระทรวงยุติธรรม 10) กระทรวงยุทธนาธิการ 11) กระทรวงโยธาธิการ และ 12) กระทรวงวัง (โกวิทวงศ์สุวรรณ 2547, 38-39) หน่วยงานเหล่านี้จะทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญของระบบการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ ดำเนินการบริหารรัฐกิจภายใต้พระราชอำนาจ อันสืบเนื่องจากการสถาปนาระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างสมบูรณ์ หนึ่งการปฏิรูปโครงสร้างอำนาจส่วนกลาง เพื่อให้สามารถบังคับใช้กับระบบการจัดการปกครองรูปแบบมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการแบ่งอำนาจการปกครองของรัฐบาลสยามไปสู่หัวเมืองตามมณฑลต่าง ๆ

รัฐบาลสยามได้วางรากฐานการหน่วยงานราชการ โดยเฉพาะหน้าที่กระทรวงมหาดไทยดูแลการปกครองทั่วทุกมณฑล (Interior affairs) เนื่องจากความสะดวกในการปกครอง ฉะนั้นระบบมหาดไทยจึงได้เข้าไปสถาปนาอำนาจโดยผ่านระบบราชการ 2 ประเภท ได้แก่ 1) ข้าราชการประเภทที่รับคำสั่งแต่งตั้งจากกรุงเทพฯ ให้ไปปฏิบัติราชการต่างมณฑล เช่น กองข้าหลวง ฯลฯ และ 2) ข้าราชการที่เกิดขึ้นใหม่จากการปรับสถานะผู้นำท้องถิ่น เช่น เจ้านายพื้นเมือง นายอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ฯลฯ กลุ่มข้าราชการทั้ง 2 ประเภทนี้

ล้วนแต่ขึ้นสังกัดกระทรวงมหาดไทย จึงสะท้อนได้ว่ากลไกการบริหารรัฐกิจรูปแบบมณฑลเทศาภิบาล ประสบความสำเร็จจากการรวมศูนย์กลางการปกครองจากระบบมหาดไทย อีกทั้งค่อนข้างสัมฤทธิ์ผลในการแผ่ขยายอิทธิพลอำนาจ

ความสำเร็จอันเกิดขึ้นต่อเนื่องกับระบบมหาดไทย คือ การตั้งทรัพย์สินและภาษีจำนวนมากเข้าสู่คลังของรัฐบาลส่วนกลาง ดังจะเห็นได้ว่าการปฏิรูปประเทศจำเป็นต้องใช้ทุนทรัพย์จำนวนมาก ฉะนั้นการดึงเอาภาษีจากมณฑลต่างๆ ให้เข้ามาอยู่ที่ส่วนกลาง จึงเป็นการสร้างความมั่งคั่งให้แก่รัฐบาลสยามมากกว่าทุกยุคสมัย ดังสะท้อนได้จากรัฐบาลมีศักยภาพที่จะผลักดันนโยบายปฏิรูปประเทศอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม เนื่องจากสามารถจัดวางระบบโครงสร้างหน่วยราชการที่เก็บภาษีโดยเฉพาะได้อย่างครอบคลุม ดังสะท้อนได้จากกรมกองในสังกัดที่แทบจะกล่าวได้ว่า ภาษีหลักเกือบทุกประเภทถูกส่งมายังกรุงเทพฯ ดังข้อมูล ค.ศ. 1892 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติมีหน่วยงานย่อย 20 หน่วย ประกอบด้วย 1) การหนังสือ 2) การบัญชี 3) การสารบัญชี 4) กรมตรวจ 5) กรมเก็บ 6) กรมพระคลังข้างที่ 7) กรมกษาปณ์สิทธิการ 8) กรมราชพัสดุ 9) กรมสรรพภาษี 10) กองภาษีไม้ขนอสัก 11) กรมสรรพากร 12) กองโรงพยาบาล 13) กองจัดการอาคารฝิ่นกรุงเทพฯ 14) กรมส่วย 15) การศุลกากร 16) เวิร์บจ่ายเงิน 17) เวิร์ตตรา 18) เวิร์ตรวจ 19) ด้านเมืองสมุทรปราการ และ 20) ด้านเกาะสีชัง (ตำแหน่งกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ในรัตนโกสินทร์ ศก 111 2435, 62-65)

อนึ่งได้ตั้งข้อสังเกตโครงการปฏิรูปประเทศสยาม เกี่ยวกับการอธิบายเหตุการณ์และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นยังคงถูกจำกัดไว้ภายใต้แนวคิด “ประวัติศาสตร์มหานรุษ” (Edelstein 1996, 33) มักอธิบายโดยยึดสยามเป็นศูนย์กลางการศึกษา จึงส่งผลให้เกิดคำอธิบายที่ขาดการเชื่อมโยงกับบริบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านความสำเร็จของรัฐบาลสยาม ได้รับการอธิบายว่า

เป็นฝ่ายเผชิญกับภัยคุกคามจากอาณานิคม และพยายามหาทางออกจากแรงกดดันโดยการปฏิรูปประเทศ แต่ทว่าบริบททางสังคมและความเปลี่ยนแปลงระดับภูมิภาค ซึ่งรัฐอาณานิคมสมัยใหม่โดยเฉพาะดินแดนอาณานิคมของอังกฤษกำลังก่อตัวขึ้นทั้งในอินเดีย พม่า และแหลมมลายู ล้วนมีคุณูปการต่อรัฐบาลสยามในฐานะ “ต้นแบบ” การปฏิรูปประเทศ อีกทั้งเจ้าอาณานิคมอังกฤษยังให้ความช่วยเหลือรัฐบาลสยามอย่างเห็นได้ชัดเจน คือ การให้ยืมตัวข้าราชการจากอาณานิคมเข้ามาช่วยบริหารราชการแผ่นดินในช่วงที่รัฐบาลสยามวางโครงสร้างการปกครอง จึงจะเห็นได้ว่ามีข้าราชการจากอาณานิคมเข้ามารับราชการในตำแหน่งสำคัญ เช่น ที่ปรึกษา หัวหน้าหน่วยงาน หรือเจ้าพนักงานปฏิบัติการเป็นจำนวนมาก

ดังที่กล่าวไปข้างต้น จึงส่งผลให้เกิดปัญหาในโครงเรื่องประวัติศาสตร์ในช่วงปฏิรูปประเทศ โดยไม่เปิดโอกาสให้บรรดาบุคคลธรรมดาเหล่านี้ ซึ่งเป็นองค์กษัตริย์สนับสนุนร่วมในเหตุการณ์แสดงบทบาทในโครงเรื่องประวัติศาสตร์สยาม ทั้งที่รัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษพยายามให้ความช่วยเหลือรัฐบาลสยามในการปฏิรูปประเทศ ฉะนั้นจึงสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการเลือกสรรโครงเรื่องให้เป็นเหตุการณ์ “กระแสหลัก” (ประวัติศาสตร์แห่งชาติ) ซึ่งมีลักษณะเฉพาะที่ไม่ลงตัว งานศึกษาของนิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงทรรศนะถึงปัญหาประวัติศาสตร์แห่งชาติไว้ว่า “...ไม่มีสมรรถนะที่จะอธิบายความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดในสังคมไทยถึงระดับกระบวนการความเปลี่ยนแปลงได้ เพราะต้องยกสาเหตุของความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดให้แก่การตัดสินใจพระทัยของพระมหากษัตริย์เท่านั้น...” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2549, 33) ด้วยเหตุดังกล่าว จึงมักสร้างสถานะของเจ้าอาณานิคมในประวัติศาสตร์กระแสหลักให้เป็นผู้ร้ายอยู่เสมอ แม้ว่าในความเป็นจริงที่ปรากฏว่ามีการเข้ามารับราชการ และให้ความช่วยเหลือจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษกลับไม่ได้ให้ความสนใจเท่าที่ควร เนื่องจากขัดแย้งกับเนื้อเรื่องประวัติศาสตร์กระแสหลัก

มูลเหตุสำคัญที่เป็นแนวคิดการจัดการพัฒนารัฐพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เกิดขึ้นจากมูลเหตุด้านการค้าเป็นสำคัญ อังกฤษพยายามคงต้นทุนทางการค้าโดยการแสวงหากำไร ดังนั้นการเข้ายึดครองอาณานิคมจึงไม่ใช่นโยบายหลัก เนื่องจากทำให้ต้นทุนการค้าเพิ่มมากขึ้นและต้องเสียสรรพกำลังในการปกครองอาณานิคม (ชัยวัฒน์ ปะสุณะ 2564, 223) งานศึกษาของชวลีย์ ณ ถลาง ให้ภาพความเข้าใจกรณีดินแดนมลายูของสยามว่า รัฐบาลอังกฤษไม่ปรารถนาเข้ามาครอบครองอาณานิคม แต่ทว่าสนับสนุนให้รัฐบาลสยามลงทุนพัฒนาดินแดนภายใต้การปกครองเหล่านั้น ให้มีความเจริญทัดเทียมกับเมืองท่าการค้าในรัฐอาณานิคมของอังกฤษ เนื่องจากความเจริญที่ล้ำหลังจะจุดรั้งเศรษฐกิจและเครือข่ายการค้าของอังกฤษในแหลมมลายู (ชวลีย์ ณ ถลาง 2541, 144) ต่อมาภายหลังเกิดจุดเปลี่ยนสำคัญ 2 ประการที่ทำให้อังกฤษจำเป็นต้องยึดครองอาณานิคมตามระลอก ได้แก่ 1) การควบคุมเส้นทางการค้าของอังกฤษที่จะได้รับผลกระทบทำให้การค้าหยุดชะงัก เช่น โจรสลัดร้ายปล้นทรัพย์ การทำสงคราม การก่อกบฏ ฯลฯ และ 2) การเปลี่ยนแปลงด้านอุปสงค์ในการครอบครองทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเป็นต้นทุนในการป้อนทรัพยากรในการผลิตสินค้า และนำสินค้าอุตสาหกรรมเหล่านั้นมาแย่งแหล่งกระจายสินค้า

ดังนั้นจึงจะเห็นได้ว่าอังกฤษแสดงบทบาทด้านพาณิชย์กรรมเป็นสำคัญ สามารถสะท้อนได้จากการครอบครองพื้นที่บางส่วนที่จำเป็นสำหรับเป็นโรงเก็บสินค้าและท่าการค้า ฉะนั้นอาณานิคมของอังกฤษที่ครอบครองโดยมากจึงเป็นชายฝั่ง และเติบโตขึ้นเป็นเมืองท่าการค้าสำคัญ เช่น มัทราส จิตตะกอง ย่างกุ้ง มะละแหม่ง สิงคโปร์ ฯลฯ ซึ่งพื้นที่ทางตอนในทวีปยังได้รับการจัดรูปแบบให้เป็นอาณานิคมแบบรัฐอาณานิคมโดยอังกฤษ ฉะนั้นโครงสร้างระบบการปกครองแบบจารีต ยังได้รับการคงสถานะไว้ในอาณานิคมของอังกฤษ ดังตัวอย่างของรัฐมหาราชาในอินเดีย รัฐเจ้าฟ้าในพม่าตอนบน รัฐสุลต่านในแหลมมลายู ฯลฯ

แม้กระทั่งในช่วงที่ครอบครองอาณานิคมอย่างเข้มข้น ระบบหน่วยการปกครองพื้นเมืองเหล่านี้ไม่ได้ถูกทำลาย ยังคงอยู่ร่วมสถานะกับการปกครองของอังกฤษ และมีข้าหลวงอังกฤษที่แต่งตั้งเป็นที่ปรึกษาไว้ประจำแต่ละเมือง จึงอาจกล่าวได้ว่ารัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษมีความชำนาญทั้งด้านการปกครอง และสามารถพัฒนาเศรษฐกิจการค้าภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ให้เติบโตอย่างมั่นคง

ความสำเร็จทางด้านเศรษฐกิจเหล่านี้ส่งอิทธิพลที่ชัดเจนมากในพื้นที่ปะทะกับเงาอิทธิพลจากระบบอาณานิคมของอังกฤษ ได้แก่ ดินแดนตอนเหนือของสยาม และดินแดนตอนใต้ของสยาม ซึ่งเป็นแหล่งแพร่สะพัดของอำนาจทางเศรษฐกิจในเชิงประจักษ์ ดังที่สะท้อนผ่านการยอมรับและเลือกใช้สกุลเงินของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ เนื่องมาจากความเฟื่องฟูทางการค้าและความสำเร็จในการวางรากฐานรัฐอาณานิคมสมัยใหม่ จึงเป็นฝ่ายที่พร้อมให้ความช่วยเหลือแก่รัฐบาลสยามในฐานะรัฐพันธมิตร (Report on the Administration of British Burma During 1883-84 1884, 3)

ฉะนั้นรัฐบาลสยามจึงเป็นฝ่ายได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในอินเดีย (British Raj; บริติชราช) ซึ่งให้การอนุเคราะห์ข้าราชการที่ปฏิบัติราชการในเมืองอาณานิคมต่าง ๆ โดยส่วนใหญ่จะเป็นชาวตะวันตก มอบหมายหน้าที่ให้ไปรับราชการช่วยเหลือรัฐบาลสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านเศรษฐกิจและการเงิน ซึ่งรัฐบาลสยามพยายามปฏิรูปเงินตราของรัฐบาลให้ทรงอิทธิพลมากขึ้น เพื่อแสดงถึงศักยภาพในการพัฒนาเศรษฐกิจ อีกทั้งยังมีนัยยะของการต่อสู้ทางการเมืองผ่านเศรษฐกิจเงินตรา แต่อย่างไรก็ตามการปฏิรูปด้านการเงินที่จะเกิดขึ้นในช่วงทศวรรษสุดท้ายของสมัยรัชกาลที่ 5 ล้วนได้รับคุณูปการจากการว่าจ้างข้าราชการและที่ปรึกษาชาวตะวันตก ซึ่งเป็นข้าราชการอาณานิคมอังกฤษบริติชราช และได้รับคำสั่งให้มาช่วยวางรากฐานทางการเงิน รวมถึงช่วยจัดระเบียบการปกครองสมัยใหม่ให้แก่

ประเทศสยาม จากการร้องขอความช่วยเหลือโดยรัฐบาลสยาม และการพร้อม
อุทิศความช่วยเหลือจากรัฐบาลบริติชราช ดังนั้นจึงปฏิเสธไม่ได้ที่จะกล่าวถึง
อิทธิพลสำคัญของเจ้าอาณานิคมอังกฤษในฐานะแรงผลักดันและการมีส่วนร่วม
ปฏิรูปประเทศสยาม

กรมธนบัตรและการจัดการเงินตรา

การเข้ามาดำเนินนโยบายการค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ ส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจในภูมิภาคอย่างยิ่ง
ซึ่งความสำเร็จดังกล่าวเกิดขึ้นจากปัจจัยหลัก 2 ประการ ได้แก่ 1) เชิงนโยบาย
ซึ่งอังกฤษเน้นการเปิดเสรีทางการค้า และสนับสนุนให้เกิดการแข่งขัน และ
2) เชิงปฏิบัติ ซึ่งอังกฤษสามารถสถาปนาเมืองท่าอาณานิคมให้เป็นเมืองท่า
การค้าทางทะเลแห่งสำคัญ ที่เชื่อมโยงเครือข่ายการเดินทางเรือนานาชาติ ฉะนั้น
ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 อังกฤษจึงเรืองอำนาจทางการค้าในคาบสมุท
รมลายูอย่างมาก และโดยส่วนใหญ่ระบบการค้าของอังกฤษ สามารถมีอิทธิพล
เหนือธุรกิจที่เติบโตขึ้นในประเทศไทย ดังจะเห็นได้ว่าการค้าส่วนใหญ่
ในประเทศ ล้วนแต่ตกอยู่ภายใต้ธุรกิจของชาวอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ
เป็นส่วนใหญ่ ดังตัวอย่างรายงานสถานการณ์การค้าของอังกฤษในสยาม
ค.ศ. 1889 ระบุว่าอังกฤษครองสัดส่วนการค้าภายในประเทศสยามมากถึง
ร้อยละ 65 (British Influence in Siam 1889, 591)

การเผชิญกับอิทธิพลทางเศรษฐกิจของอังกฤษ ส่งผลให้รัฐบาลสยาม
สมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มตระหนักถึงอริปไตยทางเศรษฐกิจ และหวนกลับมาพิจารณา
ศักยภาพด้านเงินตรา หากพิจารณาเปรียบเทียบลักษณะของเงินตราที่ใช้ใน
อาณานิคม พบว่ามีการกำหนดหน่วยของเงินค่อนข้างคงที่และได้มาตรฐาน
 อีกทั้งยังสามารถนำมาเปรียบเทียบกับสกุลเงินอื่นได้ง่ายเนื่องจากเป็นระบบ
สกุลเงินที่ไม่มีความซับซ้อน โดยเงินหนึ่งหลักประกอบด้วยหน่วยย่อย 100 หน่วย

ซึ่งสะดวกต่อการคำนวณและจัดทำบัญชีการเงินได้อย่างลงตัว นอกจากนี้ยังใช้เงินตราทั้งเหรียญกษาปณ์และธนบัตร ซึ่งให้ภาพของความเป็นเอกภาพและสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่บรรดาพ่อค้าต่างชาติที่เดินทางเข้ามายังเมืองท่าอาณานิคมของอังกฤษ แตกต่างจากลักษณะของสกุลเงินสยาม พบว่ามีหน่วยคำนวณที่เฉพาะจึงขาด “ความเป็นสากล” หรือเข้าใจได้เฉพาะชาวสยามเท่านั้น เช่น เบี้ย โป เฟื้อง สลึง บาท ตำลึง ชั่ง ฯลฯ

รัฐบาลสยามตระหนักได้เป็นอย่างดีถึงการสร้างมาตรฐานทางเงินตรา โดยพยายามปรับรูปแบบเงินตราให้มีความทันสมัยและสอดคล้องกับบริบทสมัยนิยม ดังจะเห็นผลวัดที่รัฐบาลตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ได้เน้นการใช้เงินในรูปแบบของแผ่นกระดาษมากขึ้น เมื่อ ค.ศ. 1853 เงินพดด้วงขาดแคลนจึงได้ออกสิ่งแทนเงินที่เรียกว่า “หมาย” นำมาใช้แทนเงินพดด้วงเป็นครั้งแรก กำหนดราคาไว้ 3 ประเภท ได้แก่ หมายราคาต่ำ หมายราคาต่ำลึง และหมายราคาสูง กระทั่งต่อมารัฐบาลสมัยรัชกาลที่ 5 ประสบปัญหาขาดแคลนโลหะสำหรับหล่อเหรียญกษาปณ์ เมื่อ ค.ศ. 1874 รัฐบาลจึงได้ออก “อัฐกระดาษ” ซึ่งความเจริญของประเทศสยามได้ดึงดูดแหล่งทุนต่างชาติให้เข้ามาประกอบกิจการธนาคาร และมีความพยายามร่วมกับรัฐบาลในการแก้ไขปัญหาคขาดแคลนเงินตราของรัฐบาล ฉะนั้น ค.ศ. 1889 ธนาคารต่างประเทศจึงเริ่มออกตั๋วสัญญาซึ่งสามารถใช้แทนเงินได้เรียกว่า “บัตรธนาคาร” และในปีถัดมานั้นรัฐบาลสยามได้ริเริ่มที่จะจัดทำตั๋วสัญญาแทนที่ธนาคารต่างประเทศ เนื่องจากพิจารณาเห็นว่าควรเป็นหน้าที่ของรัฐบาลจึงได้เตรียมออก “เงินกระดาษหลวง” กำหนดชนิดราคาไว้ 8 ระดับ แต่ทว่าเกิดอุปสรรคจึงไม่สามารถที่จะลำเลียงธนบัตรที่พิมพ์จากเยอรมันมากรุงเทพฯ ได้ทันกำหนด (ธนาคารแห่งประเทศไทย ม.ป.ป.)

กระทั่ง ค.ศ. 1899 รัฐบาลสยามเริ่มพยายามที่จะปฏิรูปเงินตราของประเทศอีกครั้ง โดยพยายามวางนโยบายจำแนกได้เป็น 2 แนวทาง ได้แก่ 1) การจัดทำธนบัตรสมัยใหม่ และ 2) การจัดตั้งหน่วยราชการที่ดูแลเกี่ยวกับ

ธนบัตร โดยได้รับอิทธิพลจากสภาพเศรษฐกิจและเงินตราอาณานิคมที่ใช้งานอย่างแพร่หลายในประเทศสยาม นอกจากนี้ขณะที่ชนชั้นนำสยามได้ออกเดินทางไปยังอาณานิคมของอังกฤษทั้งในอินเดีย พม่า และแหลมมลายู ต่างได้เป็นผู้ประจักษ์ถึงความสำเร็จในเมืองท่าการค้าของอังกฤษ ซึ่งสามารถกำหนดสภาพเศรษฐกิจและสังคมให้อยู่ภายใต้รัฐบาลอย่างสมบูรณ์ และแน่นอนว่าขณะที่ชนชั้นสยามเดินทางไปยังดินแดนอาณานิคมเหล่านั้น ต่างล้วนต้องใช้จ่ายเงินตราและแลกเปลี่ยนเงินสำหรับใช้จ่ายตลอดการเดินทาง ฉะนั้นจึงนับว่าเป็นประสบการณ์ตรงที่ยังผลให้เกิดความตระหนัก และสร้างการเรียนรู้ในการกลับไปปฏิรูปเศรษฐกิจและเงินตราของประเทศ

รัฐบาลสยามออกหนังสือขอขอยืมตัวข้าราชการจากรัฐบาลอาณานิคมบริติชราชใน ค.ศ. 1899 เพื่อขออนุญาตให้ยืมข้าราชการจากระทรวงการคลังให้มาช่วยราชการในรัฐบาลสยาม จึงได้ส่งมิสเตอร์ ว. ย. ฟ. วิลเลียมสัน (Mr. W. J. F. Williamson) เจ้าพนักงานชำนาญการมาเป็นตัวแทนรัฐบาลอาณานิคมบริติชราช (รายงานเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เรื่องการเปิดกรมธนบัตร หอรัษฎากรพิพัฒน์ 2445, 530) ซึ่งเดินทางล่องเรือมาถึงกรุงเทพฯ เดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1900 โดยได้รับมอบหมายหน้าที่หลัก 3 ประการ ได้แก่ 1) การจัดตั้งที่ทำการกรมธนบัตร 2) การร่างกฎหมายและข้อบังคับเกี่ยวกับธนบัตร และ 3) การจัดจ้างพิมพ์ธนบัตรของรัฐบาลสยาม ซึ่งดำเนินการภายใต้สังกัดกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และอยู่ภายใต้บังคับบัญชาการของเสนาบดีฯ ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 รายชื่อเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติในช่วงปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

ตำแหน่งเสนาบดี	ระยะเวลา (ค.ศ.)	
	รับตำแหน่ง	พ้นตำแหน่ง
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์	1 เมษายน 1892	21 มีนาคม 1893
พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์	21 มีนาคม 1893	23 ธันวาคม 1894
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศิริวัชรศักดิ์	23 ธันวาคม 1894	26 สิงหาคม 1896
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย	26 สิงหาคม 1896	1 มิถุนายน 1906
พระยาสุรียานุวัตร (เกิด บุนนาค)	1 มิถุนายน 1906	17 กุมภาพันธ์ 1908
พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถ	1 เมษายน 1908	20 สิงหาคม 1920
พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม	1 เมษายน 1923	26 ตุลาคม 1929
พระยาโกมารกุลมนตรี (สิ้น โโกมารกุล ณ นคร)	1 เมษายน 1930	9 เมษายน 1932
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม	9 เมษายน 1932	29 มิถุนายน 1932

ที่มา: ดัดแปลงจาก ชาญชัย รัตนวิบูลย์ (2519), สุวดี เจริญพงศ์ (2519)

กระบวนการจัดพิมพ์ธนบัตรอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของมิสเตอร์ วิลเลียมสัน ซึ่งมีพระบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัสเป็นผู้ช่วยงาน กำหนดรูปแบบและจัดสั่งพิมพ์ธนบัตรจากยุโรป แต่กลับค่อนข้างดำเนินไปอย่างล่าช้ากว่ากำหนด เนื่องจากมีขั้นตอนการตรวจสอบหลายขั้นตอน อีกทั้งการส่งตัวอย่างธนบัตรตามขั้นตอนมาให้รัฐบาลสยามตรวจสอบมีหลายขั้นตอน และใช้เวลานาน ซึ่งธนบัตรเหล่านี้ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เช่นเดียวกับเงินตราของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ มิสเตอร์วิลเลียมสันได้ตรากฎหมายเกี่ยวกับการตั้งกรมธนบัตร และรับรองการใช้ธนบัตรใหม่เหล่านี้เป็นเงินแผ่นดินโดยได้รับพระบรมราชานุญาตในวันที่ 24 มิถุนายน ค.ศ. 1902 ส่วนต้นแบบธนบัตรค่อนข้างเป็นรูปธรรม เพียงพอที่จะเห็นชอบว่าจะใช้งานได้ประมาณช่วงเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1902 (รายงานว่าด้วยการธนบัตรสยาม 2446, 1)

ความสำเร็จในการปฏิรูปเงินตราเริ่มชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อจัดพิธีเปิดกรมธนบัตรอย่างเป็นทางการในวันที่ 19 กันยายน ค.ศ. 1902 ซึ่งถือเป็นช่วงเวลาคาบเกี่ยวกับวันพระราชสมภพของรัชกาลที่ 5 (20 กันยายน) ทางกระทรวงพระคลังมหาสมบัติจึงได้เลือกช่วงเวลาดังกล่าว เพื่อหวังจะให้ถือเป็นการเฉลิมฉลองร่วมกันในความสำเร็จและในวโรกาสสำคัญ แต่เนื่องจากมีพระอาการประชวรจึงไม่สามารถเสด็จพระราชดำเนินมาเปิดงาน (การเปิดกรมธนบัตร 2445, 528) จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นผู้แทนพระองค์มาเปิดกรมธนบัตรต่อหน้าที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์ ผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ ข้าราชการ และผู้มีเกียรติในสังคม การเปิดกรมธนบัตรครั้งนี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงว่ารัฐบาลสยามสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงและต้องการที่จะปฏิรูปเงินตราให้สอดคล้องกับมาตรฐานของอารยประเทศ ดังพระราชสาส์นที่มอบไว้ในพิธีเปิดกรมธนบัตร ความว่า

“...ความอูสาหะของเราที่ได้มีมาแต่หนหลัง ทั้งที่จะมีต่อไป ภายหน้านั้น ก็เพื่อจะทำนุบำรุง เหมือนอย่างรัฐบาลซึ่งท่านทั้งหลาย ได้มาเป็นผู้แทนอยู่นี้ ในการที่จะให้มีความสงบเรียบร้อยดีคงอยู่ เหมือนอย่างที่เคยเป็นมา เราขอขอบใจท่านทั้งหลายทั้งปวง เป็นอันมาก ที่ได้สำแดงความประสงค์อันดีต่อตัวเรา แลต่อบ้านเมืองของเรา เพื่อให้ได้ความเจริญสุขทุกประการ...” (การเปิดกรมธนบัตร, 2445, 528)

จากข้อความข้างต้น สะท้อนถึงความพยายามในการปฏิรูปประเทศโดยได้ยึดความเจริญของต่างประเทศโดยเฉพาะอาณานิคมรอบข้างเป็นมาตรฐานสำคัญ จึงทำให้เข้าใจได้ว่าตลอดระยะเวลาที่ชนชั้นนำสยามออกเดินทางไปยังดินแดนอาณานิคมและต่างประเทศ รัฐบาลสยามได้เรียนรู้และนำแบบอย่างจากต่างประเทศ จึงได้ปฏิรูปประเทศให้มีความเป็น “สากล” “...เหมือนอย่างรัฐบาลซึ่งท่านทั้งหลายได้มาเป็นผู้แทนอยู่นี้...” ซึ่งมีข้อสนับสนุน และการตั้งข้อสังเกตจากหนังสือพิมพ์ในสิงคโปร์ ระบุถึงการเสด็จพระราชดำเนินมายังอาณานิคมของอังกฤษว่า ภายหลังจากที่รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จนิวัติประเทศสยามแล้ว มักจะเริ่มดำเนินการปฏิรูปประเทศและพัฒนาสาธารณูปโภคในประเทศสยาม (King Chulalongkorn's Reign 1910, 9)

ในวันเปิดกรมธนบัตรมิสเตอร์วิลเลียมสันในฐานะเจ้าพนักงานกรมธนบัตรจึงได้ทูลเกล้าฯ ถวายธนบัตรที่ระลึกต่างมูลค่า คือ 5 บาท 10 บาท 20 บาท 100 บาท และ 1,000 บาท ซึ่งเป็นธนบัตรกระดาษที่พิมพ์ด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่จากตะวันตก เพื่อมอบทูลเกล้าฯ ถวายแด่รัชกาลที่ 5 หนึ่งทรงสนะของพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กล่าวถึงการพิมพ์เงินจากกระดาษว่าเริ่มต้นมาก่อนหน้านั้นถึง 12 ปี ตรงกับ ค.ศ. 1890 เป็นช่วงที่รัฐบาลออกเงินกระดาษหลวง “...การนั้นได้จัดถึงได้ตั้งกระดาษซึ่งเรียกว่าเซอร์ริเน็ตจากประเทศยุโรปแล้ว แต่หาได้ออกใช้ไม่...”

ซึ่งขณะนั้นก็ได้ยืมตัวมิสเตอร์รีเวตคาร์แนคข้าราชการอาณานิคมบริติชราช ให้เข้ามาเป็นที่ปรึกษากระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และเป็นผู้มีบทบาทให้ความช่วยเหลือการจัดการเงินตราสยามในช่วงที่รัฐบาลคลาดแคลนเงินตรา อีกทั้งยังเป็นผู้เสนอแนวคิดผลิตเงินกระดาษหลวงมาใช้ทดแทน (รายงานเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เรื่อง การเปิดกรมธนบัตร หอรัฐสภากรพิมพ์พัฒน 2445, 530)

กรมธนบัตรมีหน้าที่สำหรับออกธนบัตรและรับแลกเปลี่ยนเงินให้แก่ประชาชน โดยเริ่มปฏิบัติราชการอย่างเป็นทางการในวันที่ 23 กันยายน ค.ศ. 1902 สิ้นสุดวันแรกของการเปิดบริหารได้ออกธนบัตรมีมูลค่าทั้งสิ้น 62,410 บาท การดำเนินงานของกรมธนบัตรล่วงไปถึง 6 เดือน หลังจากนั้นมิสเตอร์วิลเลียมสันจัดทำรายงานส่งไปทูลเกล้าฯ ถวายพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ หมายพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ แสดงให้เห็นว่าการปฏิรูปเงินตราประสบผลสำเร็จอย่างมาก เนื่องจากประชาชนมีความต้องการที่จะใช้ธนบัตรกันมากขึ้น แม้ว่ารัฐบาลสยามจะต้องเผชิญกับสถาบันการเงินต่างประเทศที่กำลังเป็นคู่แข่งสำคัญถึง 3 ธนาคาร สร้างความอึดจรรยาใจในผลแห่งความสำเร็จนี้อย่างมาก รัฐบาลสยามไม่ได้บังคับให้ข้าราชการหรือผู้ใดใช้ธนบัตรที่ผลิตมาใหม่นี้ เช่น การออกเงินเดือนข้าราชการสามารถเลือกได้ว่า จะรับเงินประเภทเก่าหรือใหม่ (ธนบัตร) รวมทั้งการเบิกจ่ายเงินของหน่วยงานราชการก็สามารถเลือกได้เช่นกันว่าจะใช้เงินรูปแบบใด เป็นต้น โดยจากรายงานสรุปงานของกรมธนบัตรทุก ๆ วันสิ้นเดือน สะท้อนให้เห็นถึงความนิยมในการใช้ธนบัตรมากขึ้น ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 รายงานสรุปผลการออกธนบัตรของกรมธนบัตร ประจำปี ค.ศ. 1902-1903

รายงานประจำเดือน	ธนบัตรที่ออกใช้งาน (บาท)
30 กันยายน 1902	312,575
31 ตุลาคม 1902	1,014,040
30 พฤศจิกายน 1902	1,688,395
31 ธันวาคม 1902	2,361,770
31 มกราคม 1903	3,355,995
28 กุมภาพันธ์ 1903	3,591,985
31 มีนาคม 1903	3,479,105

ที่มา: รายงานว่าด้วยการธนบัตรสยาม (2446)

ความนิยมในการแลกธนบัตรของประชาชนจากรายงานข้างต้นพบว่า นิยมแลกธนบัตรชนิดราคาระหว่าง 5 บาท ถึง 100 บาท ดังตัวอย่างในรายงาน ประจำเดือนมีนาคม แสดงให้เห็นว่าธนบัตรช่วงราคา 5-100 บาท มีจำนวน การแลกคิดเป็นประมาณร้อยละ 70.5 ส่วนธนบัตรราคา 1,000 บาท มีจำนวน การแลกคิดเป็นประมาณร้อยละ 29.5 (รายงานว่าด้วยการธนบัตรสยาม 2446, 5) ทั้งนี้การใช้งานธนบัตรยังเป็นการสร้างค่านิยมด้านเงินตราแบบใหม่ กล่าวคือ ธนบัตรมีน้ำหนักเบาจึงสามารถนำเงินจำนวนมากมาแลกเปลี่ยนเป็นธนบัตร อีกทั้งไม่เปลืองที่เก็บเงิน และยังสามารถหยิบใช้จ่ายได้คล่อง นอกจากนี้การบริการ ของกรมธนบัตรที่อำนวยความสะดวกให้สามารถนำเงินมาแลกเปลี่ยนเป็น ธนบัตรได้ตลอดเวลา จึงทำให้ประชาชนเกิดความตระหนักในความสะดวกที่จะ แลกเปลี่ยนและพกพาธนบัตรไปใช้จ่าย

รัฐบาลสยามสมัยรัชกาลที่ 5 นับได้ว่าเป็นครั้งแรกในการยกระดับธนบัตร โดยใช้มาตรฐานสากล โดยสั่งผลิตต้นฉบับและสิ่งพิมพ์จากยุโรป หลังจากเปิดให้ประชาชนเข้ามาใช้บริการแลกเปลี่ยนธนบัตรอย่างเป็นทางการ ตั้งแต่วันที่ 23 กันยายน ค.ศ. 1902 หลังจากนั้นให้หลังเพียง 1 ปี รัฐบาลสยามต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงธนบัตร ซึ่งถูกปลอมแปลงขึ้นและนำมาใช้จ่ายปะปนกับเงินตรารัฐบาลในท้องตลาด แม้ว่าเทคนิคและวิทยาการบนธนบัตรจะมีความซับซ้อนและทันสมัย อีกทั้งความเชื่อมั่นที่มีต่อกระบวนการจัดพิมพ์ที่ตั้งที่รัฐบาลได้ว่าจ้างโรงพิมพ์จากทวีปยุโรปในการออกแบบและตีพิมพ์ธนบัตร แต่ทว่าเทคโนโลยีด้านธนบัตรกลับยังมีช่องว่างพอที่จะปลอมแปลงได้ง่าย

พระบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัสเจ้ากรมธนบัตร จึงได้ออกประกาศแจ้งเตือนประชาชนลงวันที่ 19 พฤศจิกายน ค.ศ. 1903 ให้ระมัดระวังในการใช้จ่ายธนบัตร ซึ่งพบว่ามีผู้ลักลอบปลอมแปลงธนบัตรชนิดราคา 20 บาท และ 100 บาท เข้ามาใช้ปะปนในระบบเงินตรารัฐบาล พระองค์จึงได้เรียกประชุมเจ้าพนักงานกรมธนบัตร เพื่อตรวจสอบลักษณะที่จะแยกแยะความแตกต่างระหว่างธนบัตรรัฐบาลกับธนบัตรปลอม กรมธนบัตรจึงได้เห็นข้อบกพร่องในการปลอมแปลง 4 จุด ดังนี้ (ประกาศกรมธนบัตร เรื่อง ธนบัตรปลอม 2446, 555)

- 1) กระดาษสำหรับทำธนบัตรปลอมมีเนื้อสัมผัสที่หนากว่าธนบัตรรัฐบาล นอกจากนี้เมื่อส่องดูเนื้อกระดาษพบว่าเนื้อที่บไม่ใส และเนื้อกระดาษเป็นกระดาษทั่วไปจึงนุ่มกว่าธนบัตรรัฐบาล
- 2) ธนบัตรปลอมนั้นขาดการใส่ใจในรายละเอียดขนาดเล็ก ธนบัตรรัฐบาลมีจุดได้อักษร "...เอ็ช ดี ในคำว่า เพ็ชต์..." ซึ่งในธนบัตรปลอมจะไม่ปรากฏให้เห็น
- 3) ตัวอักษรภาษาอังกฤษนอกกรอบ ในส่วนท้ายของคำว่า "Limited" ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของชื่อบริษัทช่างพิมพ์ แต่ในธนบัตรรัฐบาลที่ถูกต้องเป็นตัวอักษรดี (d) และปีในธนบัตรปลอมผิดเพี้ยน

4) ลายดอกจันซึ่งอยู่ระหว่างลายมือชื่อของเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และเจ้าพนักงานกรมธนบัตร มีลักษณะค่อนข้างเลือนไม่ชัดเจน เหมือนกับธนบัตรรัฐบาล ซึ่งสามารถศึกษาลักษณะเฉพาะของธนบัตรรัฐบาลได้จากตัวอย่างธนบัตรราคา 20 บาท ดังภาพประกอบที่ 1

ภาพที่ 1 ตัวอย่างธนบัตรรัฐบาลชุดแรกที่ออกให้ประชาชนแลกใช้ ชนิดราคา 20 บาท

ที่มา: ธนบัตรสยาม (ม.ป.ป.)

แม้ว่ารัฐบาลสยามมีความเชื่อมั่นในเทคโนโลยีการพิมพ์ที่ยากแก่การคัดลอก จึงได้คิดหาทางป้องกันในการปลอมแปลงไว้ก่อน โดยให้ความสำคัญกับการลงลายมือชื่อของเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และเจ้าพนักงานธนบัตร (พระราชบัญญัติธนบัตรสยาม รัตนโกสินทรศก 121 2445, 224) ซึ่งพิจารณาแล้วว่าค่อนข้างเป็นจุดที่มีความน่าเชื่อถือและปลอมแปลงได้ยาก กระนั้นก็ตามเป็นส่วนเดียวกับที่ผู้ทำธนบัตรปลอมตระหนักและระมัดระวัง

ในลายมือชื่อ ฉะนั้นจึงสามารถปลอมแปลงบริเวณส่วนดังกล่าวได้อย่างแนบเนียน อนึ่งมีความน่าสนใจในรายละเอียดของธนบัตรที่มีลวดลายซับซ้อน และต้องใช้ความประณีตสูง แต่ทว่าธนบัตรปลอมสามารถเลียนแบบได้อย่างดี โดยที่เจ้าพนักงานกรมธนบัตรไม่ได้กล่าวว่าพบข้อพิรุณในส่วนดังกล่าว

ความสำเร็จในการปฏิรูปเงินตราของสยาม ได้สร้างกระแสนิยมในการปรับค่านิยมของคนในสังคมให้หันมาใช้ธนบัตรแทนตัวเงินมากขึ้น ตั้งแต่ ค.ศ. 1902 เป็นต้นมาทำให้ประเทศสยามเริ่มปรับวิถีทางการเงินและเศรษฐกิจเงินตราที่มีความสากลมหากยิ่งขึ้น ส่วนหนึ่งต้องกล่าวถึงเบื้องหลังความสำเร็จที่ได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษ ซึ่งอนุเคราะห์โดยให้ยืมเจ้าพนักงานชำนาญการเข้ามาวางรากฐานกิจการธนบัตรในประเทศสยาม รวมไปถึงข้าราชการจากอาณานิคมบริติชราชที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการปฏิรูปประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 อีกทั้งวิสัยทัศน์ของชนชั้นผู้นำสยามที่มีความพยายามอย่างสูง ในการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงสังคมสยาม แม้ว่าจะมีอุปสรรคอยู่มากก็ตาม ความสำเร็จดังกล่าวจึงไม่อาจกล่าวอ้างถึงเพียงรัฐบาลสยามเท่านั้น หากแต่ยังมีบทบาทของคณะทำงานที่เกี่ยวข้องอีกหลายภาคส่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวทางการปฏิบัติด้านเศรษฐกิจการเงิน ซึ่งถือได้ว่ารัฐบาลสยามได้มีโอกาสศึกษาและเรียนรู้จากระบบอาณานิคมของอังกฤษ

รัฐกิจการเงิน: การเมืองในเรื่องเงินตรา

ระบอบอาณานิคมได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในรากฐานทางเศรษฐกิจของประเทศสยาม ตลอดระยะเวลาตั้งแต่การลงนามสนธิสัญญาเบาว์ริง (The Bowring Treaty of 1855) ได้มอบสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้แก่พลเมืองสังกัดอังกฤษ จึงเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการโยกย้ายถิ่นฐานและเข้ามาประกอบอาชีพของคนในบังคับอังกฤษในประเทศสยามจำนวนมาก การค้าและเงินตราที่นำมาหมุนเวียนในระบบเศรษฐกิจนั้น แม้ว่าจะ有一部分จะเป็นสกุล

เงินของรัฐบาลสยาม แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าสกุลเงินอาณานิคมได้เข้ามามีบทบาททางการค้าอย่างยิ่ง โดยเฉพาะมณฑลปลายพระราชอาณาเขต ซึ่งระบบเงินตราอาณานิคมได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและระบบการค้าท้องถิ่น เช่น การคาดคะเนราคา การกำหนดอัตราสินค้า ฯลฯ และลักษณะพิเศษของการบริหารอาณานิคมของอังกฤษ ได้เปิดโอกาสให้แต่ละตลาดเจริญเติบโตขึ้นโดยปราศจากการแทรกแซงด้านการเงิน รายงานด้านเศรษฐกิจในอาณานิคมแต่ละแห่งจึงบันทึกไว้ด้วยสกุลเงินที่ใช้จริงในท้องตลาดนั้นๆ แต่เมื่อต้องส่งรายงานไปยังกระทรวงอาณานิคมจะแปลงสกุลเงินเป็นปอนด์สเตอร์ลิง (Pound sterling) แล้วใช้วิธีกำหนดเทียบเป็นอัตราแลกเปลี่ยนกำกับอยู่เสมอ

กรณีของมณฑลพายัพทางตอนเหนือประเทศสยาม ถือเป็นตัวอย่างสำคัญที่แสดงให้เห็นอิทธิพลทางเศรษฐกิจของเจ้าอาณานิคมอังกฤษเป็นอย่างดี โดยเฉพาะสกุลเงินรูปี (Rupee) ที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในอาณานิคมบริติชราช เงินรูปีได้เข้ามามีอิทธิพลทางเศรษฐกิจ กระทั่งได้รับกันยอมรับให้ใช้จ่ายอย่างแพร่หลายเปรียบได้ราวกับว่าเป็นเงินสกุลท้องถิ่น ส่วนหนึ่งจะเห็นได้ว่ารัฐบาลสยามทั้งตระหนักและรับรู้ว่ามีมณฑลพายัพตกอยู่ภายใต้เงาเศรษฐกิจของอังกฤษ ซึ่งมีระยะเวลายาวนานหลายทศวรรษ ดังเช่นบันทึกของมิสเตอร์คาร์ล บ็อค (Mr. Carl Bock) นักธรรมชาติวิทยาชาวเยอรมัน ออกสำรวจสยามและลาวในต้นทศวรรษที่ 1880 มีข้อค้นพบว่าสกุลเงินสยามที่ใช้แพร่หลายขณะอยู่ที่กรุงเทพฯ กลับไม่สามารถใช้ได้ตั้งแต่เข้าเขตเมืองระแหง เนื่องจากถูกแทนที่ด้วยสกุลเงินรูปีจากอินเดีย และเป็นอีกสิ่งบ่งชี้หนึ่งว่าได้เดินทางมาถึงยังหัวเมืองลาวล้านนา (Among the Shans, 1884, 11)

นอกจากนี้เงินตราของเจ้าอาณานิคมอังกฤษค่อนข้างได้รับความนิยมจากประชาชน เนื่องจากมีความน่าเชื่อถือและมีมูลค่าสูงกว่าสกุลเงินบาท โดยเฉพาะการเติบโตขึ้นของอุตสาหกรรมไม้สัก ซึ่งดึงดูดการลงทุนและการเข้ามาประกอบอาชีพของชาวพม่าในบังคับอังกฤษ ฉะนั้นมณฑลพายัพจึงเป็น

พื้นที่สะพัดด้วยเงินรูปี ดังตัวอย่างกรณีเมื่อ ค.ศ. 1902 ข้าราชการกรมแผนที่เดินทางไปปฏิบัติราชการที่มณฑลพายัพ ได้ร้องขอให้ทางรัฐบาลจ่ายเงินเดือนข้าราชการเป็นสกุลเงินรูปี มีสเตอร์กิบลิน (Mr. Ronald W. Giblin) เจ้ากรมแผนที่ จึงได้มีจดหมายไปถึงกระทรวงเกษตราธิการลงวันที่ 18 เมษายน ค.ศ. 1902 ความว่า “...ข้าพเจ้าเห็นว่าควรขอต่อกระทรวงพระคลังในเรื่องนี้ ให้พนักงานกรมนี้จ่ายเงินรูปี เหมือนพนักงานกรมนอื่นที่จะขึ้นเงินจ่ายแห่งเงินบาท เงินบาทมีประโยชน์น้อยในมณฑลพายัพเป็นการไม่สมควร พนักงานต้องเสียเปรียบ ข้าพเจ้าจะว่าเงินเดือนพนักงานแลค่าเดินทางต้องจ่ายเป็นเงินรูปี ไม่เป็นเงินบาท...” นอกจากนี้ยังยกตัวอย่างมูลค่าเงินเดือนที่ต้องเสีย หากแลกเป็นเงินบาทจะได้รับ 48 อัฐ แต่ถ้าเป็นเงินรูปีจะได้รับ 64 อัฐ (สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ 2445)

หากพิจารณาบริบทในช่วงดังกล่าวที่รัฐบาลสยามพยายามสนับสนุนให้ใช้เงินตราสยาม โดยในปีเดียวกันนั้นที่เริ่มเปิดกรมธนบัตร (ค.ศ. 1902) จึงไม่แปลกที่นโยบายการจ่ายเงินเดือนข้าราชการเริ่มเปลี่ยนไป เนื่องจากความต้องการให้นำเงินตราสยามเข้าไปใช้จ่ายต่างมณฑล ดังจะเห็นได้จากท่าทีของเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ได้เขียนจดหมายตอบไปยังเจ้ากรมแผนที่ลงวันที่ 21 กรกฎาคม ค.ศ. 1902 มีแนวทางที่สอดคล้องกับนโยบายรัฐบาล ความว่า “...พนักงานแผนที่ทั้งชาวยุโรป แลชาวสยามซึ่งรับราชการอยู่มณฑลพายัพจะได้จ่ายเงินเดือนเป็นเงินรูปีนั้น การเงินรูปีเป็นการลำบากแก่การบัญชีมาก ประการหนึ่งเงินรูปีหาใช่เป็นเงินของรัฐบาลไม่ ตามความในที่ประชุมก็ตกลงจะคิดเลิกใช้เงินรูปีในมณฑลพายัพอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นความข้อนี้ขอให้ท่านคิดจัดการให้เป็นจ่ายเงินบาทได้จะดี...” (สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ 2445)

อนึ่งสิ่งบ่งชี้ที่สะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับการใช้สกุลเงินจากอาณานิคม ซึ่งตลอดระยะเวลาก่อนหน้าทศวรรษ 1900 รัฐบาลสยามแสดงท่าทียอมรับ

สกุลเงินอาณานิคมอังกฤษ โดยสามารถนำมาใช้ปะปนในพระคลังมหาสมบัติ อยู่เสมอ ดังจะเห็นได้จากการเรียกเก็บภาษีตามหัวเมือง ซึ่งจัดเก็บและส่งไปยัง กรุงเทพฯ นอกจากนี้ยังรวมไปถึงพื้นที่สยามตอนใต้ ส่วนกรณีของแหลมมลายู ที่ได้รับอิทธิพลทางเศรษฐกิจและเงินตราจากอาณานิคมช่องแคบ (Straits Settlements) ปักข์ใต้ของสยามจึงเป็นอีกพื้นที่ ซึ่งแพร่สะพัดด้วยสกุลเงิน ดอลลาร์ช่องแคบ (Straits dollar) โดยเฉพาะการติดต่อกับค้าขายในอุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุก รวมไปถึงการเก็บเกี่ยวทรัพยากรรังนก จึงทำให้การกำหนดเทียบอัตราภาษีดีบุกจัดเก็บในรูปแบบสกุลเงินดอลลาร์ช่องแคบ ดังตัวอย่างที่ประกาศโดยรัฐบาลสยาม เรื่องการจัดเก็บค่าภาคหลวงแร่ดีบุก มณฑลภูเก็ต ค.ศ. 1900 กำหนดอ้างอิงตามที่เก็บในเมืองปีนัง ใช้หน่วยเงินตราเป็น “เหรียญ” และ “เซนต์” (พระบรมราชโองการ ประกาศ อัตราเก็บภาคหลวงดีบุกมณฑลภูเก็ต 2443, 42)

การปรับเปลี่ยนแนวทางการใช้จ่ายสกุลเงินบาทให้เป็นที่แพร่หลาย ในท้องตลาด เริ่มเกิดขึ้นให้เห็นได้อย่างชัดเจนทั้งมณฑลสยามตอนเหนือและตอนใต้ หนึ่งผู้เขียนบทความตั้งข้อสังเกตว่าส่วนหนึ่งรัฐบาลสยามต้องการสร้างเสถียรภาพทางเศรษฐกิจและเงินตรา พร้อมกับต้องการแสดงอำนาจอธิปไตยทางการเงิน เพื่อสะท้อนศักยภาพของรัฐบาลสยาม การถือกำเนิดขึ้นของกรมธนบัตรจึงเป็นนิมิตหมายอันดีสำหรับการปฏิรูปการใช้เงินตราที่กระจัดกระจายไปตามอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ ให้คงเหลือเพียงแต่สกุลเงินบาทของรัฐบาล ตัวอย่างเช่นกรณีการจัดเก็บค่าภาคหลวงแร่ดีบุกมณฑลชุมพรและมณฑลนครศรีธรรมราช รัฐบาลสยามได้ออกประกาศลงวันที่ 28 พฤศจิกายน ค.ศ. 1902 ยังคงกำหนดหน่วยภาษีเป็น เหรียญและเซนต์ (พระบรมราชโองการ ประกาศ อัตราเก็บภาคหลวงดีบุก มณฑลชุมพรและมณฑลนครศรีธรรมราช 2445, 732-733) แต่ทว่าถัดมาอีก 2 ปี จึงได้เปลี่ยนเป็นกำหนดให้เก็บเงินค่าภาคหลวงเป็นเงินบาท ซึ่งรัฐบาลได้ออก “ประกาศเปลี่ยนอัตราเก็บภาคหลวง

دينุกเงินเหรียญเป็นเงินบาท” ลงวันที่ 18 มกราคม ค.ศ. 1904 (ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง ประกาศเปลี่ยนอัตราเก็บภาคหลวงدينุกเงินเหรียญเป็นเงินบาท 2446, 754-755)

นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงการจัดเก็บเงินค่าอาญาบัตรสำหรับอนุญาตฆ่าโค กระบือ และสุกรในมณฑลพายัพ จากเดิมลงประกาศวันที่ 7 มิถุนายน ค.ศ. 1902 กำหนดให้เก็บโคกระบือเต็มวัยตัวละ 2 รูปี ส่วนลูกโคกระบือตัวละ 1 รูปี และสุกร 2 รูปี (ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะฆ่าโค กระบือ และสุกร ในมณฑลพายัพ 2445, 174) แต่ทว่าถัดมาอีก 2 ปี ประกาศลงวันที่ 13 พฤษภาคม ค.ศ. 1904 จึงเปลี่ยนให้เก็บเป็นเงินบาท ในอัตราเดิมโดยเปลี่ยนเพียงสกุลเงินจากเงินรูปีเป็นเงินบาท (ประกาศกระทรวงมหาดไทย ประกาศแก้ไขการเก็บอาญาบัตรฆ่าโค กระบือ และสุกร ในมณฑลพายัพ 2447, 97) อนึ่งจะสังเกตได้ว่าอัตราเงินสกุลรูปีในช่วงกลางทศวรรษ 1900 เริ่มอ่อนค่าลงและมีอัตราแลกเปลี่ยนที่ใกล้เคียงกับสกุลเงินบาท ฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงให้มณฑลต่าง ๆ เริ่มหันมาใช้เงินตราของรัฐบาลสยามดังกล่าวจึงเป็นก้าวสำคัญของรัฐบาลสยามที่จะดำเนินการปฏิรูปเงินตราในพระราชอาณาจักรอย่างแท้จริง

การเติบโตของการค้าในประเทศสยามค่อนข้างมีความเจริญก้าวหน้าตามลำดับ นอกจากการขบเน้นนโยบายปฏิรูปการเงินโดยการจัดพิมพ์ธนบัตรและกระจายการใช้เงินสกุลบาทอย่างแพร่หลายแล้ว รัฐบาลสยามได้ตระหนักถึงความมั่นคงทางการเงิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเงินไปผูกไว้กับมาตราทองคำ นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสยาม ซึ่งรัฐบาลได้เกิดความตระหนักถึงรูปแบบทางการเงินที่มีความไม่แน่นอน อีกทั้งวิธีการดังกล่าวยังคงถือเป็นธรรมเนียมสากลนิยมที่ประเทศในแถบตะวันตก และประเทศอาณานิคมผูกค่าเงินกับมาตราทองคำ เมื่อ ค.ศ. 1908 รัชกาลที่ 5 จึงมีพระราชปรารภเกี่ยวกับสาเหตุที่ต้องปฏิรูปการผูกค่าเงินว่า “...การค้าขายในระหว่างกรุงสยาม

กับนานาประเทศ ซึ่งเดิมเอาไศรยราคาเนื้อเงินเป็นมาตราตั้งราคาซื้อขายสินค้าระหว่างกรุงสยามกับประเทศที่ใช้ทองคำเป็นมาตรา ย่อมมีราคาขึ้นบ้างลดบ้างไม่คงอยู่ได้ สมควรให้เปลี่ยนมาตราเงินเป็นมาตราทองคำ เพื่อให้การค้าขายได้เอาไศรยหลักที่มั่นคงยั่งยืน เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้นแก่พ่อค้าประชาราษฎร์ทั่วไป...” (พระราชบัญญัติมาตราทองคำ รัตนโกสินทร์ ศก 127 2451, 902)

การขยายอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสเริ่มมีความเข้มข้นมากขึ้น กระทั่งสามารถจัดปัญหาการยึดครองสยามให้เป็นอาณานิคม ผลจากการร่วมลงนามปฏิญญาระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส ค.ศ. 1896 ซึ่งรับรองอธิปไตยของสยามในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในฐานะ “รัฐกันชน” (Buffer state) โดยทั้ง 2 ฝ่ายจะไม่รุกล้ำเข้าไปครอบครองสยามเป็นอาณานิคม เพื่อป้องกันการปะทะกันของเจ้าอาณานิคมอันจะนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งในอนาคต (The Upper Mekong Question 1896, 2) ผลของปฏิญญานับบัดดังกล่าวจึงสามารถแบ่งเบาอุปสรรคที่อาจเกิดขึ้นกับมณฑลพายัพได้ด้วยส่งผลให้บริบทในทศวรรษ 1900 รัฐบาลสยามต้องเผชิญความท้าทายเพียงเฉพาะบริเวณแหลมมลายู จากท่าทีของรัฐบาลอังกฤษที่ต้องการขยายอาณานิคมเข้ามายังดินแดนประเทศราชมลายูของสยาม (ชัยวัฒน์ ปะสุนะ 2564, 219)

ฉะนั้นอุปสรรคที่ต้องเผชิญกับเจ้าอาณานิคมอังกฤษโดยตรงจึงอยู่ที่ดินแดนแหลมมลายู อีกทั้งพื้นที่ดังกล่าวยังไม่ได้ให้การรับรองจากปฏิญญาฯ ค.ศ. 1896 (รายงานกระทรวงการต่างประเทศ ว่าด้วยเรื่องสัญญาอังกฤษกับฝรั่งเศสทำที่ลอนดอน วันที่ 15 มกราคม รัตนโกสินทร์ ศก 114 มีบางข้อที่ว่าถึงการในกรุงสยาม 2438, 449-450) รัฐบาลอังกฤษพยายามแสดงท่าทีและโน้มน้าวให้สุลต่านพื้นเมืองเข้ามาเป็นรัฐในอารักขาของอังกฤษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวเมืองประเทศราชของสยามอย่างไทรบุรี กลันตัน และตรังกานู ซึ่งมีความใกล้ชิดกับระบบการค้าของอังกฤษอย่างมาก อีกทั้งยังมีทรัพยากรธรรมชาติ

อันเป็นที่ต้องการของอังกฤษอีกด้วย ปัญหาด้านการขยายอิทธิพลของอังกฤษ ปรากฏชัดในการแสดงเจตนาของรัฐบาลสยาม ซึ่งต้องการที่จะแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ผ่านอิทธิพลทางการเงิน นอกเหนือจากวิธีการสนับสนุนเงินบาทแล้ว ยังพบว่าทำให้ความสำคัญกับมลายูปรากฏเด่นชัดบนธนบัตรรัฐบาล เพื่อเป็นเครื่องตอกย้ำถึงสถานะความเป็น “เจ้าอิริราช” เหนือดินแดนมลายู ซึ่งตีความได้ว่ารัฐบาลสยามกำลังปกครอง หรืออ้างกรรมสิทธิ์ปกครองดินแดนส่วนใดส่วนหนึ่ง ตัวอย่างความว่า

“...ธนบัตรนั้นมิขนาดต่างกันเป็นสองขนาด คือ ชนิดราคา 5 บาทนั้นขนาดย่อม อีก 4 ชนิดนั้นขนาดเชื่องเท่ากันทั้ง 4 ชนิด มีลักษณะดังนี้ ในธนบัตรนั้นมีราคาเป็นตัวอักษร ทั้งภาษาไทย แลภาษาอังกฤษ มุมสี่มุมมีเลขไทยแลเลขอาราบิกบอกราคา อีกชั้นหนึ่ง แลในกรอบมีหนังสือจีนอยู่ข้างซ้ายมือ หนังสือมลายูข้างขวามือ บอกราคาในภาษาทั้งสองภาษานั้นด้วย ส่วนเลขหมายธนบัตรนั้น ก็มีทั้งเลขไทยแลเลขอาราบิกเหมือนกัน...” (ประกาศเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ว่าด้วยการออกใช้ธนบัตร 2445, 475)

การแสดงนัยยะความเป็นเจ้าอิริราชเป็นวิธีการที่รัฐบาลสยามถือปฏิบัติมาโดยตลอด ซึ่งสะท้อนได้จากธรรมเนียมการกล่าวถึงพระนามพระมหากษัตริย์ มักจะมีสร้อยพระนามกำกับอยู่เสมอว่าพระองค์เป็นเจ้าอิริราชเหนือดินแดนต่าง ๆ เช่น หนังสือสัญญาการค้าระหว่างสยามและรัสเซีย ปรากฏข้อความว่า “...สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ทั้งฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ แลดินแดนที่ใกล้เคียง คือลาวเฉียง ลาวท้าว มลายู กะเหรี่ยง...” (หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีทางการค้าขายและการเดินเรือในระหว่างกรุงสยามกับกรุงรัสเซีย 2442, 188) แนวคิดดังกล่าวยังได้ส่งอิทธิพลมายังการถ่ายทอดโลกทัศน์สยามบนเงินตราอีกด้วย โดยเฉพาะเงินกระดาษหลวง

ซึ่งเตรียมผลิตขึ้นมาในช่วง ค.ศ. 1890 ปรากฏให้เห็นข้อความและตัวเลขกำกับมูลค่าเงินกระดาษหลวงหลายภาษา ประกอบด้วย ภาษาสยาม ภาษาจีน ภาษาล้านนา ภาษามลายู ภาษาเขมร (ธนบัตรสยาม ม.ป.ป.)

ความพยายามของรัฐบาลสยามที่จะแสดงให้เห็นถึงความเป็นเจ้าอธิราชและผู้ปกครองหัวเมืองประเทศราชมลายู โดยแสดงสัญญาณจากการนำภาษาและวัฒนธรรมของประเทศราชเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งบนธนบัตร ย่อมสะท้อนถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นกับแหลมมลายูในช่วงทศวรรษ 1900 กระทั่งท้ายที่สุดในช่วงท้ายทศวรรษดังกล่าว รัฐบาลสยามต้องเผชิญกับการต้อรองอำนาจของรัฐบาลอังกฤษ โดยหยิบยกข้อเสนอด้านผลประโยชน์และความช่วยเหลือในการพัฒนาสาธารณูปโภคให้แก่รัฐบาลสยาม ท่าทีของรัฐบาลสยามยอมรับข้อเสนอ ซึ่งแตกต่างกับการยกหัวเมืองประเทศราชมลายูทั้ง 4 (ไทรบุรี ปะลิส กลันตัน และตรังกานู) ให้อยู่ภายใต้อธิปไตยของอังกฤษ รัฐบาลสยามมีท่าทียอมรับในข้อเสนอดังทรงสนะที่ว่า “...ในเวลานี้เรายังมีของที่มีราคาอยู่ จึงควรถือเอาราคาอันนี้แลกเปลี่ยนกับสิ่งอื่น...” (กรมศิลปากร 2519, 69) เพื่อแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ด้านการเงิน การสร้างรถไฟ การยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขต การยกเลิกสัญญาต่างๆ และการให้ความช่วยเหลือซึ่งรัฐบาลสยามได้รับจากอาณานิคมของอังกฤษ

การหยิบยกประเด็นศึกษาเรื่องพัฒนาการของเงินตรา มักจะให้ความสำคัญเฉพาะการถกเถียงประเด็นของเศรษฐกิจและการค้าขายเป็นสำคัญ แต่ทว่าพัฒนาการธนบัตรที่รัฐบาลสยามพยายามปฏิรูปขึ้นใน ค.ศ. 1902 ล้วนแฝงไปด้วยนัยยะทางการเมือง และการแสดงถึงอธิปไตยทางการเงินอีกด้วยความสำเร็จในการปรับเปลี่ยนให้ใช้สกุลเงินสยามจึงแสดงให้เห็นถึงความอุทิศหะของรัฐบาลสยาม ที่อุทิศสรรพกำลังในการร่วมสร้างความเป็นเอกภาพทางการเงิน ซึ่งส่งผลโดยตรงและโดยอ้อมต่อการเมืองการปกครองตามต่างมณฑลได้เป็นอย่างดี และยังเป็นการสร้างความเชื่อมโยงแก่ประชาชนภายใต้

รัฐบาลสยาม ให้เกิดสำนึกทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมที่ผูกโยงโดยใช้ระบบเงินตราเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องและค่อยเป็นไป ทั้งนี้ความสำเร็จดังกล่าวสะท้อนได้จากการลดจำนวนลงของสกุลเงินอาณานิคม และเพิ่มความนิยมในการใช้จ่ายสกุลเงินบาทของรัฐบาลสยาม

บทสรุป

การปฏิรูปเศรษฐกิจและเงินตราสยามมีพลวัตอย่างต่อเนื่อง กระทั่งมาถึงจุดเปลี่ยนที่ทำให้รัฐบาลสยามปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดิน โดยเงินตราได้รับการบรรจุไว้เป็นนโยบายสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ ดังจะเห็นได้ว่าหลังจากที่มีการจัดตั้งกรมธนบัตร ค.ศ. 1902 เป็นต้นมา รัฐบาลสยามดำเนินการสร้างความมั่นคงทางการเงิน และกระจายการใช้สกุลเงินสยามไปทั่วประเทศ ซึ่งความเปลี่ยนแปลงทั้งปวงที่เกิดขึ้นล้วนได้รับอิทธิพลจากระบอบอาณานิคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษ ดังจะเห็นได้จากการสนับสนุนให้รัฐบาลสยามพัฒนาประเทศ และยกระดับประเทศให้มีความเจริญทัดเทียมกับรัฐอาณานิคม โดยรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษให้การอนุเคราะห์ให้ความช่วยเหลือรัฐบาลสยามอย่างต่อเนื่อง ผ่านการให้ยืมตัวข้าราชการจากอาณานิคมเข้ามาช่วยปฏิบัติราชการ ดังเช่นข้าราชการในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และกรมธนบัตร ฯลฯ บุคลากรจากอาณานิคมของอังกฤษเหล่านี้ได้กลายเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในกลไกการพัฒนาประเทศสยาม ดังจะเห็นได้จากการเข้ามาช่วยจัดตั้งหน่วยงานราชการ การเข้ามาเป็นที่ปรึกษาราชการ รวมถึงวางระเบียบแบบแผนให้แก่รัฐบาลสยามในการปฏิรูปประเทศ

รัฐบาลสยามได้รับความช่วยเหลือและได้เรียนรู้ระเบียบวิธีการบริหารรัฐกิจสมัยใหม่จากตะวันตก รวมถึงการใช้อาณานิคมสำหรับเป็นสถานที่ศึกษาและเรียนรู้เพื่อการพัฒนาความเจริญของบ้านเมือง โดยเฉพาะความสำเร็จทางด้านการค้า ที่ส่งผลให้สยามตกอยู่ภายใต้เงาอิทธิพลทางเศรษฐกิจและ

การใช้เงินตราของอาณานิคมอังกฤษ กระทั่งเกิดการต่อสู้ในการขับอิทธิพลอาณานิคมออกจากเศรษฐกิจและเงินตราสยาม ซึ่งเป็นปัญหาอย่างยิ่งในกรณีของแหลมมลายูที่ต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลของอังกฤษ ดังที่รัฐบาลสยามพยายามอ้างกรรมสิทธิ์การปกครองมลายูผ่านสัญญาฉบับหนึ่งฉบับการประกาศอธิปไตยทางการเมืองจึงถือเป็นเรื่องสำคัญไม่น้อยกว่าอธิปไตยทางเศรษฐกิจ ลักษณะการต่อสู้ผ่านการเงินจึงถือเป็นเอกลักษณ์เฉพาะในการต่อสู้ทางอุดมการณ์การเมืองของรัฐพื้นเมืองอย่างสยาม ที่พยายามแสวงหาอำนาจต่อรองกับมหาอำนาจตะวันตก

บทความนี้ถือเป็นส่วนหนึ่งที่จะสะท้อนให้ตระหนักถึงลักษณะ “สามัญ” ของความเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะเหตุการณ์ช่วงการปฏิรูปประเทศสยามที่ต้องพัฒนาให้สอดคล้องกับบริบทแวดล้อมในขณะดังกล่าว คือ บริบทของรัฐอาณานิคมสมัยใหม่ ฉะนั้นจึงไม่ผิดแปลกที่รัฐบาลสยามต้องพยายามยกระดับ “รัฐจารีต” ให้มีศักยภาพทัดเทียมกับ “รัฐสมัยใหม่” นอกจากนี้ยังได้เสนอให้เห็นปมปัญหาความขัดแย้งในประวัติศาสตร์มหาบุรุษและประวัติศาสตร์แห่งชาติ ซึ่งส่งผลให้เกิดความไม่สอดคล้องกับบริบทและความเป็นไปของเนื้อเรื่องทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะเมื่อกล่าวถึงการเข้ามาของอาณานิคม ซึ่งได้รับการตัดสินและประเมินค่าในฐานะผู้รุกรานและคุกคามสยาม ฉะนั้นคำอธิบายเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์สยามหลายส่วน ย่อมพิสูจน์ให้เห็นมิติมุมมองที่ยังขาดหายไปจากโครงเรื่องประวัติศาสตร์นิพนธ์สยามที่ถูกจำกัดกรอบเอาไว้ ซึ่งในบทความนี้หยิบยกเพียงประเด็นศึกษา “ด้านการเงิน” ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นถึงคุณูปการของเจ้าอาณานิคมที่มีต่อการอนุเคราะห์เกื้อกูลความช่วยเหลือแก่รัฐบาลสยาม ทั้งการเอื้อเพื่อให้ยืมตัวข้าราชการจากอาณานิคมและการสนับสนุนด้านเทคโนโลยีในการปฏิรูปเงินตราสยาม จะเห็นได้ว่าการเปิดพื้นที่สนทนาจากบทความนี้ เป็นส่วนหนึ่งที่พยายามชี้ให้เห็นสิ่งที่ขาดหายและบางบริบทที่ถูกตัดออกไปจากชุดคำอธิบายช่วงการปฏิรูปประเทศสยาม

และนับเป็นความท้าทายต่อการแนวทางการอธิบายประวัติศาสตร์แห่งชาติ ที่มีข้อจำกัดบางประการไม่อาจสอดคล้องไปกับบริบทของประวัติศาสตร์ระดับภูมิภาค

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. 2519. “พระราชดำรัสรัชกาลที่ 5 ทรงในที่ประชุมเสนาบดีเรื่องทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ ร.ศ. 128.” *นิตยสารศิลปากร* 20(3): 67-70.
- การเปิดกรมธนบัตร. 2445. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 19 ตอนที่ 26, 528-529. 28 กันยายน. โกวิท วงศ์สุวรรณ. 2547. *การเมืองการปกครองไทย: หลายมิติ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ขวลีย์ ณ ถลาง. 2541. *ประเทศราชของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ชัยวัฒน์ ปะสุนะ. 2564. “รัฐบาลสยามกับการจัดการปกครอง 4 หัวเมืองมลายู (ไทรบุรี ปะลิส กลันตัน และตรังกานู) ระหว่าง ค.ศ. 1873-1910.” *วารสารรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์* 12(2): 217-40.
- ชาญชัย รัตนนิบูลย์. 2519. “บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชกาลสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.” *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*.
- ตำแหน่งกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ในรัตนโกสินทร์ ศก 111. 2435. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 9 ตอนที่ 10, 62-65. 5 มิถุนายน.
- ธนบัตรสยาม. ม.ป.ป. “ธนบัตรหมุนเวียน.” ธนบัตรสยาม.คอม. สืบค้นเมื่อ 12 สิงหาคม 2564. <http://www.siambanknote.com/images/1stseries-20baht-banknote-type1.jpg>
- ธนาคารแห่งประเทศไทย. ม.ป.ป. “วิวัฒนาการเงินตราไทย.” ธนาคารแห่งประเทศไทย. สืบค้นเมื่อ 10 สิงหาคม 2564. https://www.bot.or.th/Thai/Banknotes/know_BMG/Pages/Evolution_Thai_Banknotes.aspx
- อัครศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. 2558. *วาทกรรมเสียดินแดน*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

- นิติ เอี้ยวศรีวงศ์. 2549. *ประวัติศาสตร์แห่งชาติ “ซ่อม” ฉบับเก่า “สร้าง” ฉบับใหม่*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- บุษรา วงศ์พงศ์เกษม. 2550. “คำเรียกเงินตราไทย: สะท้อนเอกลักษณ์ทางภาษาและวัฒนธรรมไทย.” *สารภาษาไทยและวัฒนธรรมไทย* 1(1): 153-161.
- ประกาศกรมธนบัตร เรื่อง ธนบัตรปลอม. 2446. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 20 ตอนที่ 34, 555. 22 พฤศจิกายน.
- ประกาศกระทรวงมหาดไทย ประกาศแก้ไขการเก็บอาชญาบัตรฆ่าโค กระบือ และสุกร ในมณฑลพายัพ. 2447. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 21 ตอนที่ 8, 97. 22 พฤษภาคม.
- ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง ประกาศเปลี่ยนอัตราเก็บภาคหลวงดีบุกเงินเหรียญ เป็นเงินบาท. 2446. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 20 ตอนที่ 44, 754-755. 31 มกราคม.
- ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะฆ่าโค กระบือ และสุกร ในมณฑลพายัพ. 2445. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 19 ตอนที่ 11, 173-174. 15 มิถุนายน.
- ประกาศเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ว่าด้วยการออกใช้ธนบัตร. 2445. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 19 ตอนที่ 24, 475-477. 14 กันยายน.
- พระบรมราชโองการ ประกาศ อัตราเก็บภาคหลวงดีบุก มณฑลชุมพรและมณฑลนครศรีธรรมราช. 2445. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 19 ตอนที่ 38, 732-733. 14 ธันวาคม.
- พระบรมราชโองการ ประกาศ อัตราเก็บภาคหลวงดีบุกมณฑลภูเก็ต. 2443. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 17 ตอนที่ 6, 41-44. 6 พฤษภาคม.
- พระราชบัญญัติธนบัตรสยาม รัตนโกสินทร์ศก 121. 2445. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 19 ตอนที่ 13, 223-226. 29 มิถุนายน.
- พระราชบัญญัติมาตราทองคำ รัตนโกสินทร์ ศก 127. 2451. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 25 ตอนที่ 33, 902-909. 15 พฤศจิกายน.
- รายงานกระทรวงการต่างประเทศ ว่าด้วยเรื่องสัญญาอังกฤษกับฝรั่งเศสทำที่ลอนดอน วันที่ 15 มกราคม รัตนโกสินทร์ ศก 114 มีบางข้อที่ว่าถึงการในกรุงสยาม. 2438. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 12 ตอนที่ 46, 47-454. 16 กุมภาพันธ์.
- รายงานว่าด้วยการธนบัตรสยาม. 2446. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 20 ตอนที่ ฉบับพิเศษ 0, 1-7. 27 มีนาคม.

- รายงานเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เรื่อง การเปิดกรมธนบัตร หอรัษฎากรพิพัฒน์. 2445. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 19 ตอนที่ 26, 529-531. 28 กันยายน.
- วิภาดา อ่อนนิมล. 2561. “เหรียญตราในประเทศไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 9-16.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุวดี เจริญพงศ์. 2519. “ปฏิกริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตย และสังคมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. 2445. *กส 7/334*. เอกสารกระทรวงเกษตร. “พนักงานกองแผนที่มณฑลพายัพขอรับเงินเดือนแลค่าเดินทางเป็นเงินรูปี.”
- หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีทางการค้าขายและการเดินเรือในระหว่างกรุงสยามกับกรุงรัสเซีย. 2442. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 16 ตอนที่ 15, 188-189. 9 กรกฎาคม.
- Among the Shans. 1884. *Straits Times Weekly Issue*, p. 11. 19 January.
- British Influence in Siam. 1889. *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)*, p. 591. 12 November.
- Edelstein, A. 1996. *Everybody is Sitting on the Curb: How and Why America's Heroes Disappeared*. Westport: Praeger.
- King Chulalongkorn's Reign. 1910. *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)*, p. 9. 27 October.
- Pierson, C. 2004. *The Modern State*. New York: Taylor & Francis e-Library.
- Report on the Administration of British Burma During 1883-84*. 1884. Rangoon: The Government Press.
- The Upper Mekong Question. 1896. *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)*, p. 2. 18 February.
- Sasiwuttivat, S. 2011. “The Impacts of the British Imperialism on the Siamese State Formation and Long-term Economic Development.” MA thesis, Lund University.